

Таким чином, рівень знань студентів та кількість балів, що вони набрали в процесі олімпіади вказують на якість здобутих їхніх умінь і навичок, і водночас на компетентність педагога, який підготував їх до участі в олімпіаді.

Висновки Отже, оцінювання якісного рівня знань студентів з перекладу здійснюється відповідно до встановлених вимог та розроблених критеріїв. Результати знань студентів успішно використовуються викладачами для модернізації вищого навчального закладу освіти, оптимізації навчального процесу, забезпечення раціонального використання наявних ресурсів підвищення ефективності навчального процесу, вдосконалення механізмів планування і забезпечення заходів з організації процесу навчання і викладання теорії та практики перекладу, що базується на демократичних принципах вивчення навчальних дисциплін, зокрема основної іноземної мови (ОІМ), другої іноземної мови (ДІМ), письмового перекладу основної іноземної мови (ППОІМ) та письмового перекладу другої іноземної мови (ППДІМ) і оцінювання якісного рівня знань студентів і викладачів. Бажано регулярно проводити олімпіади з перекладу іноземних мов на державному рівні за участю Міністерства освіти, щоб підвищити якість вивчення перекладу

у вищих військових навчальних закладах та вдосконалити критерії оцінювання якісного рівня знань студентів-перекладачів як компонента діагностування педагогічної компетентності викладачів.

1. Бархударов Л.С. *Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода* / Л.С. Бархударов – М.: ЛКИ, 2008. – 240 с.

2. Виноградов В.С. *Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы)* / В.С. Виноградов. – М.: Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

3. Гак В.Г. *Теория и практика перевода (французский язык): учебник* / В.Г. Гак, Б.Б. Григорьев. – М., 2000. – 475 с.

4. Карабан В.І. *Переклад англійської наукової і технічної літератури: навч. посібник* / В.І. Карабан. – Вінниця: Вид-во “Нова Книга”, 2001. – 303 с.

5. Комиссаров В.Н. *Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.* / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.

6. Корунець І.В. *Вступ до перекладознавства: підручник* / І.В. Корунець. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 512 с.

7. Рецкер Я.И. *Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода* / Я.И. Рецкер. – М.: Р. Валент, 2006. – 240 с.

8. Федоров В.С. *Основы общей теории перевода* / А.В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.

9. Cashin W.E. “*Students Ratings of Teaching: Recommendations for Use*”. *IDEA Paper № 22. Center for Faculty Education and Development.* – Kansas State University, 1990. – P. 2.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2011

УДК 78.071.2(477)“18”:001.8

Анатолій Мартинюк, кандидат мистецтвознавства, професор, докторант

Національної музичної академії України
імені П.Чайковського

КУЛЬТУРНИЙ УНІВЕРСУМ ДИРИГЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.В. ЛИСЕНКА

У статті здійснюється аналіз диригентсько-хорової школи М.В. Лисенка як важливого джерела формування диригентсько-хорової освіти в Україні.

Ключові слова: школа, традиція, художній світогляд, виконавська естетика.

Літ. 6.

Актуальність проблеми. Процеси державотворення, які нині відбуваються в Україні, спричинили безприкладну за своєю глибиною інтенсифікацію духовного життя суспільства. На часі потужний поштовх до розвію отримують саме ті види мистецтва, що кореняться в предковічних народних традиціях і уособлюють найяскравіші прояви української духовності. Саме до таких явищ належить українське мистецтво хорового співу, яке сприяє утвердженню державності, культурній консолідації нації, інтелектуальному та духовному відродженню народу, що протягом

тисячоліть створив і подарував світові оригінальні художні скарби. Разом з тим, дедалі глибше осмислення, детальний аналіз окремих складових елементів національної хорової спадщини яскравіше висвітлює все розмаїття її форм з усім багатством притаманних сучасності змістів музичної культури, виховання, педагогіки.

Метою даної роботи є аналіз диригентсько-хорової школи М.В. Лисенка як важливого джерела формування диригентсько-хорової освіти в Україні.

Відповідно до мети нами визначені наступні **завдання:**

- виявити світоглядну і художню еволюцію М.В. Лисенка;

- розглянути його постать у складній взаємодії різноманітних творчих впливів зі світовою і, зокрема, українською культурою;

- простежити основні етапи його диригентської діяльності та визначальні риси репетиційного процесу;

- здійснити аналіз виконавської естетики митця та репертуарних тенденцій в керованих ним колективах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Диригентська діяльність М.В. Лисенка висвітлюється в спогадах сучасників, а також в низці наукових праць таких видатних вчених, як: М. Грінченко, П. Козицький, Т. Булат, М. Гордійчук, Н. Корольок, М. Кузьмін, А. Лашенко, Л. Пархоменко, О. Бенч і ін. Проведене нами дослідження диригентсько-хорової школи М.В.Лисенка, яке здійснювалося протягом декількох років і передбачало вивчення та аналіз великої кількості різноманітних джерел дало змогу виявити найбільш суттєві компоненти діяльності визначного митця.

Виклад основного матеріалу. Непересічним мистецьким і педагогічним явищем в Україні постає диригентська діяльність Миколи Віталійовича Лисенка. Геній, дух, феномен М. Лисенка можна досягнути найповніше, якщо розглядати його життя і творчу діяльність не лише з суто мистецтвознавчих позицій, але і як втілення в його особі історико-культурного феномену духовного розвитку українців. Вивчення життєвого і творчого шляху визначного митця дає підстави для припущення, що його діяльність є важливим джерелом формування національної свідомості в Україні, і це переконливо засвідчує розвиток хорової культури ХХ століття.

Творча індивідуальність формується настільки успішно, наскільки різноманітними є джерела її розвитку. Унікальність самої появи М. Лисенка як митця на культурному обрії України переконує в об'єктивності цієї істини. Світоглядна і художня еволюція М.В. Лисенка, багатоосязність його таланту виразно постає у складній взаємодії різноманітних творчих впливів, зв'язків зі світовою і, зокрема, українською культурою. Серед важливих чинників формування світогляду видатного митця – українська народна пісня, багатовікові традиції церковного хорового співу, творчість Т.Г. Шевченка. Зокрема, поезія Т. Шевченка мала великий вплив на формування національних рис вокально-хорової культури України, оскільки знайшла в особі М. Лисенка конгеніального першотлумача-композитора; вона також стала для нього прикладом художньо-

образного бачення світу, глибинної української ментальності. Є підстави констатувати, що філософські погляди Т.Г. Шевченка з пріоритетом їх духовних чинників (правдивого слова, думки, національної свідомості) у розвитку суспільства буквально сколихнули душу Миколи Лисенка і надихнули його на плідну діяльність.

У творчій діяльності М. Лисенка помітні тісні зв'язки з традиціями світової, передусім німецької культури. Важливим з точки зору формування М. Лисенка як композитора і піаніста було його навчання в Лейпцигській консерваторії. Ґрунтовна музична освіта, отримана ним у цьому навчальному закладі, крім основного свого напрямку (композиторського й піаністичного), відіграла істотну роль у становленні його як хорового диригента. Цьому сприяла система навчання, яка відзначалася універсальністю музичної підготовки. Її концептуальні засади ґрунтувалися на етичних і творчих принципах Мендельсона, який вбачав основне завдання музичного виховання у глибокій музично-теоретичній і гуманітарній підготовці з орієнтацією на класичний стиль. Високий університетський рівень викладання відзначав роботу викладачів М. Лисенка з основних, профільних дисциплін проф. Рейнеке (спеціальне фортепіано, хоровий клас), проф. Давіда (читання партитур, клас квартетної гри та оркестровий клас), професорів Ріхтера і Паперітца (теорія музики), проф. Мошелеса і Венця (спеціальне фортепіано) та ін.

Культуротворче кредо видатного митця окреслюється в одному з його листів, де він пише, що, перейнятий глибокою ідеєю добра до своєї Вітчизни, працює на користь її, і тільки під цим стягом необхідно ходити і діяти. Цій морально-етичній настанові була підпорядкована вся життєдіяльність такого "героя людського духу" (за висловом М. Старицького), яким був М. В. Лисенко. Високими етнокультурницькими ідеалами позначена багатолітня диригентська діяльність М. Лисенка. Хор розглядався ним не тільки як найдосконаліший музичний інструмент, але й надзвичайно важливий і дієвий засіб згуртування, виховання, єдності.

Диригентською діяльністю М. Лисенко займався впродовж усього життя. Її початковий період тісно пов'язується з участю М.Лисенка в роботі Філармонічного товариства любителів музики і співу, яке орієнтувалося на організаційні і творчі засади німецьких співочих товариств "Gesangverein". Хор під керівництвом М. Лисенка складався з 50 чоловік і був виключно чоловічим; основу його репертуару складали українські народні пісні в обробці композитора. Високим

рівнем професіоналізму позначена робота М. Лисенка, як диригента оперного хору. Згадуючи постановку опери композитора “Різдвяна ніч” (1874 р.), сучасники стверджували, що “Лисенків хор – се було саме життя”, відзначаючи не лише мистецький рівень хорового співу, а й акторську майстерність виконавців. На жаль, історичні умови склалися таким чином, що М. Лисенко не мав змоги працювати з постійним складом виконавців. Для концертних виступів у Києві, а також для мистецьких мандрівок по Україні композитор спеціально набирив співаків, кількість яких не перевищувала 40 – 60 осіб. Національні культурно-освітні та церковні традиції того часу позначилися на виконавському складі керованих М. Лисенком колективів. Маємо на увазі передусім широке культивування чоловічого хорового співу в навчальних закладах різного типу, що створювало для М. Лисенка сприятливі умови в комплектуванні суто чоловічої хорової капели. З іншого боку, тісна співпраця М. Лисенка з українським музично-драматичним театром, в якому істотна роль відводилася хоровому співу, дозволяла композитору комплектувати мішаний хор.

Простежуючи за основними етапами диригентської діяльності М.В. Лисенка, відзначимо, що до 1893 р. вона проходила переважно в Києві, а також в Петербурзі під час дворічного перебування там композитора. Усвідомлення великого культуротворчого впливу хорових концертів спонукає М.В. Лисенка розширити свою діяльність. Значною подією в історії української культури стали здійснені ним чотири хорові подорожі (1893, 1897, 1899, 1902 рр.). У першій подорожі брав участь мішаний хор, в інших – чоловічий. Ядро колективу становили учні духовної семінарії, студенти університету, співаки і актори українських драматичних труп, хористи-професіонали з церковних хорів, обдаровані аматори з різних верств народу. Видатним явищем у культурному житті України стало виконання в Полтаві (1903 р.) кантати М.В. Лисенка “На вічну пам’ять Котляревському” під керівництвом автора з нагоди ювілею і відкриття пам’ятника засновнику української класичної літератури.

Заслугою М. Лисенка як хорового диригента є те, що попри всі заборони й обмеження він вивів українську народну пісню на широку професіональну сцену. “Лисенко був одним із найдужчих пропагаторів українства, що своєю непереможною силою здобував для нього все нові і нові позиції там, куди іншим діячам ніяк було і досягнути. Де не брала ні наука, ні

письменство, де спинявся розум і логіка – туди йшло сміливо мистецтво національне, рідна пісня, почуття – і перед ним розкривались двері душі, м’якли серця і приймали віщого посланця національного відродження України” [5, 17].

Диригентський талант М. Лисенка найбільшою мірою проявлявся у високомайстерній інтерпретації українських народних пісень. Відзначаючись широким жанровим і стильовим діапазоном, програми концертів включали пісні народів світу (болгарські, моравські, польські, російські, сербські, хорватські, чеські), а також складні хорові композиції – “Реквієм” Моцарта, “Пори року” Гайдна, оперні хори Бетховена, Вагнера, Монюшко, Рубінштейна, Лисенка. Важливе місце в програмах посідали кантати і хори М. В. Лисенка (“Б’ють пороги”, “Радуйся, ниво неpolitая”, “Іван Гус”, “Ой, нема, нема ні вітру, ні хвилі” та ін.). Хорові концерти М. Лисенка (і особливо його подорожі з хором по Україні) сучасники називали “кращим курсом слов’язнавства”, вважаючи їх фактором великої просвітницької та культуротворчої сили. Під впливом М.В. Лисенка і виступів його хору виникають співочі осередки в багатьох містах і селах України. Самовіддана праця М. Лисенка, високий мистецький рівень керованих ним колективів надавали їм рис музично-освітніх закладів.

Свідченням творчого засвоєння традицій німецької виконавської (диригентської та інструментальної) школи є репетиційний процес у хорових колективах під мистецьким керівництвом М.В. Лисенка. Він відзначався постановкою художніх завдань вже на початковому етапі розучування твору, особливою увагою до його літературно-поетичного першоджерела, багатством асоціацій з метою досягнення певного настрою, підпорядкованістю техніки інтерпретації твору. Розучування окремих партій, в якому брали участь також інші хормейстери (субдиригенти) складало міцну основу для роботи над загально-хоровим звучанням. Досягнення тонкої динамічної градації було в центрі уваги М.В. Лисенка на заключному етапі роботи над твором.

Рисами новаторства позначене впровадження М. Лисенком у виконавську практику нового жанру концерту, суть якого полягала в тому, що митець зумів органічно поєднати в одному концерті виступи хору (інколи зі співаками-солістами) і, власне, виконання як соліста-піаніста. Така форма концерту виявляє глибинний зв’язок з національними традиціями, зокрема, з досвідом вокально-інструментального виконавства кобзарів.

Піанізм як найбільш суттєвий елемент

музичного професіоналізму М.В. Лисенка настільки істотно вплинув на його диригентську діяльність, що це дало підстави сучасникам висловити думку про те, що майстерність композитора як хорового диригента найбільш виразно виявлялася тоді, коли він сидів за інструментом, а навколо нього розташовувалися співаки. Звучання хору та інструменту становило гармонійну єдність. Не тільки під час репетицій, а й інколи на концертах М.В. Лисенко супроводжував спів хору і солістів власною грою. Окремими своїми сторонами така практика керування художнім колективом нагадує стиль диригування І.С. Баха.

Виконавська естетика та висока майстерність М.В. Лисенка-піаніста знайшли відображення в звучанні керованих ним хорових колективів. Маються на увазі такі особливості виконавської хорової інтерпретації, як глибоке проникнення в авторський задум, відтворення цілісної концепції твору з увагою до окремих деталей, чітка ритмічна організація, м'якість, тонкий ліризм, а також образність і поетичність звучання. Про високий професіоналізм М.В. Лисенка як хорового диригента свідчить його диригентська техніка, якій були притаманні такі риси, як графічна ясність диригентських схем, точне відтворення метро-ритмічної структури та динаміки твору, прагнення виявити різноманітними диригентськими засобами зміст художніх образів твору, майстерне втілення окремих елементів вокально-хорового звучання. Диригентська техніка М.В. Лисенка доповнювалась виразною мімікою, яка передавала найтонші нюанси емоційного стану митця. Згадуючи диригентську техніку композитора, М.Т. Рильський писав: "Мене тоді особливо вразило якесь дивне і прегарне поєднання в тій манері елегантності, стриманості і краси" [5, 654].

У цілісній системі виконавської інтерпретації творів істотна роль відводилася виявленню їх літературно-поетичної основи. Зауважимо, що твори західноєвропейської класики виконувалися М.В. Лисенком переважно в українському перекладі, пісні слов'янських народів – із оригінальними текстами. Невід'ємним компонентом вокально-хорової роботи в колективах, керованих М.В. Лисенком, було дотримання літературних норм (фонетичних, орфоепічних) тієї чи іншої мови в процесі співу, виявлення смислового значення тієї чи іншої фрази, широке залучення асоціацій з різних видів мистецтва з метою досягнення певної звукової палітри виконання. Видатний професіоналізм М.В. Лисенка, багатогранність його обдарування,

чудові людські якості викликали з боку співаків почуття великої поваги і любові до диригента. Суворість і вимогливість композитора під час репетицій органічно доповнювалися такими рисами його особистості, як чемність і коректність. Це створювало сприятливі умови для творчого процесу.

Прикладом творчого розвитку принципів диригентсько-хорової школи М. Лисенка є плідна діяльність одного з найвизначніших її представників – К.Г. Стеценка – композитора, диригента, педагога та науковця, організатора музичного життя в Україні. Керовані К. Стеценком хорові колективи досягали високої культури виконання. Глибоко осмислюючи поетику слова й виразність живої мовної інтонації, музичну мову творів, К. Стеценко досягав правдивого відтворення найтоншої гами почуттів і переживань. З цією метою він часто вдавався до зміни темпу, дихання, тембрового забарвлення звука. Особлива увага в процесі виконання творів надавалася виразній вимові слів. К.Г. Стеценко відзначався особливим вмінням відтінити красу тембру музичної фрази якоїсь окремої партії, завдяки чому досягався певний музичний наголос. У виконавській манері диригента вражали простота і щирість, органічна єдність з хоровим колективом, виразність міміки і, особливо, очей.

Принципи диригентсько-хорової школи М.В. Лисенка набули подальшого розвитку в діяльності видатного майстра хорової культури О. Кошиця. Під його керуванням Академічний хор Київської духовної академії досяг виняткової досконалості. Одним з чинників, що визначив багато темброву палітру хору, було поєднання співу дорослих академістів зі звучанням голосів хлопчиків, які набиралися з духовних училищ. У програмах хору центральне місце посідали хорові твори А. Веделя, високохудожня інтерпретація яких стала предметом аналізу не тільки в мистецтвознавчих працях, а також у нарисах з психології творчості (наприклад, робота І. Сикорського). Визначною подією в музичному житті України були проведені О. Кошицем з хором Університету св. Володимира хорові концерти обрядових пісень ("Веснянки", "Колядки") у 1876 р. Уперше виконані тут для широких кіл музичної громадськості шедеври М.Д. Леонтовича (зокрема, геніального "Щедрика") стали відкриттям цього видатного таланту.

Хорова творчість М.В. Лисенка, його виконавська естетика мали значний вплив на розвиток хорової культури всіх регіонів України. Особливо виразно він простежується в контексті культурних взаємин Наддніпрянської України з

Галичиною. “Обнова української музичної творчості в Галичині, – стверджував Ф. Колесса, – в’яжеться якнайтісніше з ім’ям Миколи Лисенка, з животворним впливом його музичних творів та з його досягненнями в ділянці музичного фольклору” [1, 279 – 280]. Хорові твори М.В. Лисенка, як і поезія Т.Г. Шевченка, стали великим культурним надбанням краю, сприяли консолідації української нації в одне ціле. Мистецькі контакти М.В. Лисенка з Галичиною стали глибшими з часу заснування “Львівського Бояна” (1891 р.).

Вагомою є роль М.В. Лисенка у розвитку вищої музичної освіти в Галичині. Вкажемо на те, що саме в 1903 р., коли відзначався 35-річний ювілей творчої діяльності композитора, “Союзом співацьких і музичних товариств” у Львові було засновано “Вищий музичний інститут”, який невдовзі отримав ім’я М.В. Лисенка. Важливими етапами в розвитку диригентсько-хорового напрямку в організації навчального процесу інституту було відкриття відділення (1903 р.) та курсів хорового співу (1903 р. М. Волошин), впровадження трирічного музично-педагогічного семінару для підготовки вчителів музики і співу, а також диригентського курсу на нижчому і вищому рівнях (з 1929 р.). Позитивно позначилася на розвитку диригентсько-хорової освіти Галичини плідна творча діяльність таких визначних музикантів, як А. Вахнянин, М. Колесса, С. Людкевич, І. Гриневецький (Львів); А. Рудницький (Дрогобич); В. Витвицький (Перемишль); О. Нижанківський (Стрий); Л. Крушельницький (Станіслав) та ін.

Вінцем різнобічної творчої діяльності М.В. Лисенка було заснування в 1904 р. Музично-драматичної школи. Розроблені ним концептуальні засади вищої музичної освіти передбачали ґрунтовну практичну і теоретичну підготовку. Важливе місце в системі навчання належало вивченню таких дисциплін, як оркестрове й хорове диригування, хоровий клас, сольний спів, історія культури й літератури, естетика та ін. Серед вихованців школи визначні представники української музичної культури К. Стеценко, Л. Ревуцький, В. Верховинець, О. Кошиць, М. Микиша й ін. Значення Музично-драматичної школи в підготовці національних музичних кадрів було настільки вагомим, що це створило передумови для відкриття на її базі (1918 р.) Музично-драматичного інституту ім. М. В. Лисенка. Мистецькі традиції школи, її виконавські та педагогічні принципи позитивно вплинули на

діяльність інституту, зокрема, на розвиток диригентського напрямку в системі вищої музичної освіти.

Висновки. Діяльність диригентського факультету, який здійснював підготовку керівників хорових колективів і симфонічних оркестрів, значною мірою ґрунтувалася на творчих засадах диригентсько-хорової педагогіки М.В. Лисенка. Центральне місце в системі навчання займало вивчення техніки диригування, яка доповнювалася диригентською практикою з виконавським колективом (на молодших курсах – здебільшого вокальний ансамбль, починаючи з III курсу – хор або оркестр). Поглиблено вивчалися також такі дисципліни, як дикція, хорова література, хорове аранжування, а також ритміка. Мета останньої полягала в загальному розвитку диригентських рухів та досягненні їх пластики. Новаторський підхід відзначав читання таких курсів, як “Історія музики” (М. Грінченко), “Музично-історичні ілюстрації” (Г. Беклемішев), “Життєві джерела музики”, “Наукові основи техніки виконання” (О. Буцької), “Наукові основи вокального виконання” (В. Цвітков); робота лабораторії по дослідженню взаємовпливів різних видів мистецтв (О. Буцької, Л. Курбас, ін.). Ці та інші риси навчального процесу свідчили про появу нових плідних традицій у системі мистецької і, зокрема, диригентської освіти. Усі перелічені напрями диригентської діяльності М.В. Лисенка кульмінаційно окреслюють риси диригентсько-хорової школи: високу результативність методики, рівень її впливу на професійне середовище, довговічність існування, наявність послідовників.

1. Гордійчук М.М. *Хор і майстри хорового співу / М.М. Гордійчук // Музика і час. – К.: Музична Україна, 1984. – С. 243 – 276.*

2. Гулеско І.І. *Національний хоровий стиль: Навчальний посібник / І.І. Гулеско. – Харків: ХДК. 1994. – 108 с.*

3. Коренюк О. *Педагогічні принципи М.В. Лисенка / О. Коренюк // Українське музикознавство. – Вип. 4. – К.: Музична Україна, 1969. – С. 111 – 122.*

4. Кузьмін М. *Музично-драматична школа М.В. Лисенка / М. Кузьмін // Українське музикознавство. Вип. 19. – К.: Музична Україна, 1984. – С. 37 – 51.*

5. Лисенко В. *М.В. Лисенко – хоровий диригент / В. Лисенко // Музика. – №1. – К., 1980. – С. 13 – 14.*

6. Пархоменко Л.О. *М.Лисенко в контексті української хорової музики / Л.О. Пархоменко // Микола Лисенко та музичний світ (до 150-річчя від дня народження). – К., 1992. – С. 34 – 37.*

Стаття надійшла до редакції 23.09.2011